

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SEVİNC ABDULLA QIZI ABDULLAYEVA

İNGİLİS DİLİNDƏ GÜNDƏLİK DANIŞIQ ETİKETLƏRİNİN
STRUKTUR-PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(EKSPERİMENTAL-FONETİK TƏDQIQAT)

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2014

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin fonetikasi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Əzizə Hüseyn qızı Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Qələmşah Nuru oğlu Heybətov

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis
filologiyası və İngilis dilinin tarixi və
grammatikası kafedraları

Müdafiə _____26/04_____ 2014-cü il saat _____ Azərbaycan Dillər
Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081
Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Son dövr tədqiqatlarında ünsiyyət prosesinin, o cümlədən standart vəziyyətlərdə sözlü kommunikasiyanın təşkili ilə bağlı məsələlərin araşdırılması əsas yer tutur. Buna görə də gündəlik ünsiyyətdə mühüm rol oynayan danışq etiketlərilə bağlı problemlərin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət qazanmışdır. Son illərdə bu sahədə aparılan tədqiqatların nəticələrinə görə ünsiyyət prosesində etiketlərin payı 40%-ə çatır və etiket qaydaları “insanın ictimai-tarixi təcrübəsinin saxlanılmasının və ötürülməsinin ən qədim formaları” hesab edilir.¹

Danışq etiketləri hipersemiotik törəmələrdir və onlarda danışq formulları özlərini ikonik tipli işarələr kimi nümayiş etdirirlər. “Etiket işarələr praqmemləri təmsil edirlər, onların formalaşması və təmsili lingvo-paralingvistik vasitələr baxımdan xüsusi əhəmiyyətlidir. Etiketlərin semiotik parametrləri bütövdür, danışq etiketinin milli xüsusiyyətilə müəyyənləşdirilmir.² Danışq etiketləri ünsiyyət iştirakçılarının sosial rollarına uyğun olaraq qəbul edilmiş sabit ünsiyyət formaları sistemidir. Onlar məqamla sıx bağlıdır və sanki bu və ya digər məqama “tikilmişdir”. Danışq etiketləri milli və mədəni xüsusiyyətlərlə cizgilənmişdir.

İngilis dilçiliyində etiketlərin leksik ifadə vasitələrinin sistemli şəkildə araşdırılmasına həsr olunmuş konkret işlərin olmaması, habelə müxtəlif mədəniyyətləri təmsil edən dillərin (ingilis və Azərbaycan dilləri) materiallar əsasında müqayisəli tədqiqatların olmaması tədqiqat işinin *aktuallığını* şərtləndirən əsas amillərdəndir. Danışq etiketlərinin araşdırılmasının *aktuallığı* yalnız insanın müxtəlif ünsiyyət sahələrində onların rolunun əhəmiyyətilə deyil, həm də sosiomədəni şəraitin dəyişməsi nəticəsində, o cümlədən müasir texniki vasitələrin yaranması nəticəsində həmin etiketlərin bir qisminin işləklik qazanması, digərlərinin az işlənməsi, üçüncülərinin isə formaca dəyişməsi və ya itməsi ilə şərtlənmişdir. Danışq

---

¹ Шульженко Г.А. Просьба и сопровождающие ее элементы речевого этикета (к проблеме интенционального смысла единиц речевого этикета в прагматике диалога): Автореф. дис.... канд. филол. наук. Саратов: 1992, с. 13; Аршавская Е.А. Речевой этикет современных американцев США // Национально-культурная специфика речевого этикета (на материале приветствий). М.: Наука, 1977, с. 268.

² Лунева В.В. Речевой этикет как гиперсемиотическое образование: лингво-прагматический аспект: Автореф. дис... канд. филол. наук. Ростов-на-Дону: 2011, с. 4.

etiketlərinin intonasiya xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi dilin intonasiya sisteminin müəyyən edilməsinin vacib məsələlərindən olması, onun normativliyi və kommunikasiya prosesində dildaxili və dilxarici amillərin təsiri nəticəsində variativliyinin aktuallığından irəli gəlir.

Tədqiqat işinin obyektı. Tədqiqat işində milli mədəniyyəti əks etdirən ingilis dilindəki müxtəlif konsituasiyalarda kommunikantların istifadə etdikləri danışıq etiketləridir.

Tədqiqatın predmeti. İngilis dilindəki işlək və əsas tematik qruplarının (salamlama, xüdəhafızlaşma, təbrik, təşəkkür, tanışlıq və s.) leksik vasitələrinin semantik-üslubu xüsusiyyətləri və danışıq aktında etiketlərin intonasiya qəliblərindəki fərqli və oxşar cəhətlərinin araşdırılmasından alınan nəticələrin ümumiləşdirilməsi tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq ingilis dili materialı əsasında danışıq etiketlərinin intonasiya xüsusiyyətlərinin eksperimental-fonetik metodun köməyi ilə tədqiqi onun elmi yeniliyi hesab edilə bilər.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi linqvomədəni müstəvidə ingilis dilində etiketlərin reallaşmasındakı ümumi və fərqli cəhətlərin aşkar edilməsi, etiket leksika və söyləmlərin milli-mədəni xüsusiyyətlərin üzə çıxarılması, canlı danışıqda etiketlərin intonasiya xüsusiyyətlərinin tədqiq edilərək sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi aşağıdakı *vəzifələrin* irəli sürülməsini tələb edir:

- danışıq aktında etiketlərin yerini müəyyən etmək;
- ingilis dilində etiket leksikamı təsvir etmək və sistemləşdirmək;
- müxtəlif etiket formullarının semantik-üslubi strukturunu təsvir etmək;
- danışıq etiketləri fonunda dil daşıyıcılarının linqvomədəni məziyyətlərini müəyyən etmək;
- ingilis dili daşıyıcılarının dil davranışında ümumi və xüsusi cəhətləri aşkar etmək;
- ingilis dilində etiket danışıq standartlarının işlədilməsi sahələrinin təhlilini vermək.
- danışıq etiketlərinin intonasiya xüsusiyyətlərini aşkar etmək;
- danışıq etiketlərinin intonasiya konturunda ayrı-ayrı komponentlərinin rolunu müəyyən etmək.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən sosiodilçiliyin nəzəri məsələlərinin, danışıq nəzəriyyəsinin, nitq mədəniyyətinin,

ritorikanın və bədii mətnin linqvistik təhlilində istifadə edilə bilməsi işin *elmi əhəmiyyəti* kimi dəyərləndirilə bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti onun nəticələrinin ingilis dilinin Azərbaycan auditoriyasında tədrisi prosesinə tətbiqi, lüğətçilik sahəsində tətbiqi, mədəni və işgüzar əlaqələrdə mühüm yer tutan ölkəşünaslıq biliklərinin genişlənməsində rolu, habelə tədqiqatın nəticələrindən müqayisəli dilçilikdə, leksikologiyaya dair xüsusi seminarlarda istifadə edilə bilməsilə şərtlənir.

Tədqiqat işində aşağıdakı *metodlardan* istifadə edilmişdir: müşahidə, kontekstual təhlil metodu, danışıqın kompüter vasitəsilə tədqiqi, alınan nəticələrin riyazi-statistik hesablanması və s. metodları.

Tədqiqat işində müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- danışıq etiketləri bütün dillərdə universal dil hadisəsidir;
- dil xalqın mədəniyyəti, adət-ənənələri, mərasimləri və qeyri-sözlü kommunikasiya vasitələri ilə şərtlənmiş aşkar milli səciyyəyə malikdir;
- danışıq etiketləri dünyanın dil mənzərəsinin təsvirində mühüm rola malikdir;
- danışıq etiketləri kommunikantlar və söyləmlər arasında əlaqənin yaranmasında, ünsiyyət situasiyasının müxtəlif tərəfləri və komponentlərinin vahid kommunikativ akta inteqrasiyasında mühüm rola malikdir;
- müəyyən konsituasiyalarda dəfələrlə təkrarlandığından danışıq etiketləri sabit tərkibli ifadələrə çevrilərək danışıq aktında hər dəfə yenidən yaranmır və dil daşıyıcılarının dil yaddaşında mövcuddur;
- müqayisə danışıq etiketlərinin universallığını, ünsiyyətin milli-mədəni səciyyəsinə, dil daşıyıcılarının milli xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir.

Tədqiqat işin aprobeşiyası. Dissertasiya mövzusu ilə bağlı kafedranın iclaslarında, Beynəlxalq və Respublika konfranslarında məruzələr edilmiş və müxtəlif jurnal və toplularda 9 məqalə çap olunmuşdur.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir

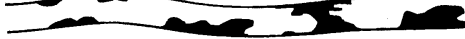
İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, obyekt və predmeti, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, dil materialı və tədqiqat metodları şərh olunur.

Dissertasiyanın “Müasir dilçilikdə danışıq etiketlərinin tədqiqinə dair” adlı I fəslində etiketlərin nəzəri mənbələrdə araşdırılmasının icmalı verilir.

Etiket davranışlar harmoniya və nizamla bağlıdır və onda təkcə əxlaqi deyil, həm də estetik dəyər özünü büruzə verir. Xüsusi ekstralingvistik situasiyalarda sabit formullarla reallaşan danışiq etiketləri milli danışiq davranış xüsusiyyətlərini də əks etdirir. Kommunikativ davranış qaydaları Q.P.Qraysın danışiq aktı nəzəriyyəsində yeddi müddəada (maksimlərdə) reallaşır: nəzakətlilik, genişqəlblilik, relevantlıq, informasiyanın dolğunluğu, rəğbət, razılaşma, ciddilik.¹

İ.N.Kuznetsova görə, “etiket insanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin zahiri təzahürünü tənzimləyən davranış qaydalarının məcmusudur”.² N.İ.Formanovskaya danışiq etiketlərinə lingvistik araşdırmaların ayrıca sahəsi kimi yanaşmış və onların (etiketlərin) aşağıdakı növlərini qeyd edir: hərbi, diplomatik; kilsə, kübar etiketlər və xidməti (işgüzar) etiketlər.³ V.E.Qoldin ünsiyyət prosesini lent şəklində təqdim edir və onun üzərində qara ləkələri ünsiyyətdə istifadə olunan etiketlərə bərabər tutur.⁴

Şək. 1.1

M.A.Dedulina və M.A.Papçenkoya görə, “etiket hər bir insanın davranışına ictimai nəzarət formasıdır və etiketin pozulması bu və ya digər qadağalara gətirib çıxarır. Etiketnin əsas vəzifəsi sosial statusu bərabər olmaları üçün ünsiyyətini təmin etməkdən ibarətdir. Müəlliflər etiketlərin universallığını qeyd etməklə yanaşı, hər bir xalqın da etiketlərə müəyyən əlavə düzəlişlər etdiyini də qeyd edirlər. Onlar etiketlərin aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər: saray, hərbi, diplomatik, ümummülki etiketlər.⁵ A.K.Bayburin və A.L.Toporkovun etiketə verdikləri tərif qismən fərqlidir, yəni “etiket altında cəmiyyətin mühüm sosial və bioloji müddəaları əks etdirən və xüsusi tətbiq üsulları tələb edən insanın davranışının cəmiyyətdə mərasimləşmiş qaydaları” başa düşülür.⁶ S.C.Dikə görə, ünsiyyətin formallıq dərəcəsi və kommunikantlar arasındakı məsafə artdıqca onların etiketləş-

¹ Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. М.: Прогресс, 1985, с. 217-237.

² Кузнецов И.Н. Делевое общение. Деловой этикет. М.: ЮНИТА-ДАНА, 2005, с. 3-4.

³ Формановская Н.И. Вы сказали: "Здравствуйте!" М.: Знание, 1989, с. 10.

⁴ Гольдин В.Е. Речь и этикет: Кн. для внеклассного чтения учащихся 7-8 кл. М.: Просвещение, 1983, с. 44.

⁵ Дедюлина М.А., Папченко Е.В. Этикет: Учебно-методическое пособие. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2008, с. 17-18.

⁶ Байбуurin А. К., Топорков А.Л. У истоков этикета. Л.: Наука, 1990, с. 2.

mənin iki əsas üsuluna: a) partnyorun statusunun qaldırılması və özünün statusunun kiçildilməsinə; b) danışıqın tərtibində dolayı üsulların seçilməsinə müraciət etmək ehtimalı artır. Statuslu dialoqda tabe olanın danışıqı nisbətən daha mürəkkəb və uzun olur.¹

Dissertasiyanın “Danışiq etiketlərinin mənaca təsnifinə dair” adlı II fəslı etiketlərin mənaca bölgüsünə həsr edilmişdir. İngilis dilində danışiq etiketlərinin kontrastiv təhlilinin aşağıdakı sxem üzrə aparılmasını məqsəddəuyğun sayırıq: a) danışiq etiketlərinin konkret ekstralinqvistik situasiya ilə şərtlənmiş tematik qrupları (məsələn, müraciət, salamlaşma, xudahafizləşmə və s.); b) tematik qrupların daxilində danışiq etiketlərinin struktur-semantik və funksional-praqmatik səciyyəsi (məsələn, “Xudahafizləşmə” tematik qrupunun daxilində /hələlilik/ və /sağlıqla qalın/) və s.

İngilis dilində danışiq etiketləri aşağıdakı qruplarda verilmişdir:

a) İngilis dilində əksər hallarda diqqəti cəlb etmək üçün aşağıdakı müraciət formullarından istifadə edilir: /Excuse me, ... // (Üzr istəyirəm, ...), /Pardon me, ...// (Bağışlayın, ...);

b) Salamlaşma formullarında danışiq etiketlərinin əlaqəyaratma funksiyası özünü göstərir. Ünsiyyət salamlaşma ilə başlayır və bu zaman danışiq etiketlərinin emotiv funksiyası daha parlaq şəkildə ifadə olunur. Salamlaşma hörmət və nəzakətin ifadəsi, tanışlıq faktının təsdiq və möhkəmləndirilməsi, danışığa başlamağın mümkün olduğunu ifadə edə bilər və nəhayət, uğurlar arzulamağın özünəməxsus formasıdır. Ən çox yayılmış salamlaşma formulu bunlardır: ¡How do you do! ¡Salam!, ¡Hello! Hi! ¡Salam!

Salamlaşma etiketlərinə zaman məhdudiyyəti xasdır: ¡Good morning! ¡Sabahınız xeyir!, ¡Good afternoon! ¡Günortanız xeyir!, ¡Good evning! ¡Axşamınız xeyir! Göründüyü kimi, burada işlənən zaman zərfləri zaman anlayışı bildirir. Üslubi baxımdan aşağıdakı salamlaşma etiket formulları köhnə tanışlar arasında daha geniş istifadə edilir: ¡Hi! ¡Salam!, ¡Hello there! Hello everybody! ¡Salam!

c) Tanışlıq tematik qrupuna daxil olan danışiq etiketlərinin əsas funksiyası əlaqə yaratmaqdan ibarətdir. Tanışlıq üsulundan asılı olmadan lazımi formulun seçilməsi aşağıdakılardan asılıdır: 1) tanışlıq şəraitinin rəsmi və ya qeyri-rəsmi olması; 2) adresant və adresatın yaşı, sosial vəziyyəti və xidməti vəzifəsi və s. Vasitəçinin olmadığı hallarda aşağıdakı etiketlərdən yararlanmağa ehtiyac duyulur: /Hello, my name is Mr. Jones//

---

¹ Dik S.C. On the Notion “Functional Explanation” // Belgian Journal Of Linguistics, 1986, № 1, p. 21-28.

/Salam, mənim adım cənab Consdur//, /I've been looking forward to meeting you// /Mən sizinlə görüşü səbrsizliklə gözləyirəm// və s.

ç) Xudahafizləşmə etiketləri mənaca salamlaşma etikətlərinə antonimdirilər, lakin onlarda salamlaşmada olduđu kimi, ikitərəfli arzular gizlətir. Məsələn, sabaha qədər xudahafizləşən adresant həm özünə, həm də adresata görüşmək arzulayır. Hər iki dildə ən geniş yayılmış xudahafizləşmə formulu /Good bye/ (Sağ olun)-dur. Lakin Azərbaycan dilində /Good bye/ etikətinin adekvat formulu olsa da /Görüşənədək/, /Sağ olun/ ifadəsi daha geniş yayılmışdır.

d) Ümummilli miqyasda bayram təbriklərindən bəhs etsək, ingilislər üçün bu ilin iki gününə təsadüf edir - Milad Bayramı ərəfəsi və Yeni il günü. Lakin bu o demək deyildir ki, ingilislərdə digər dini və milli bayram günlərində təbrik etmək ənənələri yoxdur. Ancaq bütün bayram təbrikləri faktiki olaraq iki təbrik salamlaşmaları ilə məhdudlaşır. Məsələn: ¡Merry Christmas! ¡I wish you a happy New year!

e) Təşəkkür etmək həmsöhbətin hərəkətinə və ya söylədiklərinə spontan danışıq replikasıdır və əks reaksiya tələb edir. Bununla da iki həmsöhbətin danışıq davranışı qapalı dairəyə çevrilir: 1) ilkin replika, 2) cavab replikası, 3) yekun replika.¹ Təşəkkür, bir qayda olaraq, ikinci cavab replikasıdır və konkret hərəkətə və ya diqqətin sözlü ifadəsinə cavabdır. Bu üç mərhələli zəncir həlqələrindən birini itirə də bilər. Təşəkkür formullarında nəzakətlik funksiyası özünü tam göstərir. Təşəkkürün ifadəsində əsasən /Thank you!/ /Sağ olun!/ etikətlərindən istifadə edilir. Hər iki dildə geniş yayılmış üslubi cəhətdən neytral təşəkkür etikətləri bunlardır: /Yes, please// /Bəli. Sağ olun//, /No, thank you// /Xeyr. Sağ olun//, /Thank you for.../ /... görə sağ olun// və s.

ə) Adresantın təqsiri ucundan və ya ondan asılı olmayan səbəbdən baş verən xoşagəlməz hadisələr üzündən işlədilən xahiş-üzr istəmələr kontakta girən dillərdə ekvivalent ifadələrlə təmsil olunurlar. Ən çox işlədilən ifadələr bunlardır: /Excuse me. I am sorry// /Bağışlayın//, /I beg your pardon// /Bağışlayın və ya üzr istəyirəm//, /Sorry// /Bağışlayın//, /(I'm sorry// /Günahkaram//, /Excuse me// /Günahkaram//, /Please forgive me// /Üzr istəyirəm//, ¿Do you forgive me?, ¿Məni bağışladınız?

f) İngilis dilində danışıq prosesində razılıq və icazə üçün aşağıdakı etiket formullarından istifadə edilir: ¡Certainly! ¡Buyurun!, ¡Most certainly! ¡Buyurun!, ¡All right. Ok! ¡Yaxşı!, ¡You right! ¡Siz haqlısınız!, ¡Sure!

---

¹ Ступин Л.П., Игнатьев К.С. Современный английский речевого этикет. Л.: Изд-во ЛГУ, 1980, с. 77.

¡Əlbəttə!, ¡Yes!¡Bəli!, ¡Here you are! ¡Bəli, Buyurun!, ¡You're welcome!
¡Buyurun gəlin!, ¡Come in!¡Gəlin!, ¡Just a moment! ¡Bir dəqiqə!

g) Dəvət bildirən etikətləri təklif və xahiş bildirən etikətlərlə sırasına da aid etmək olar. Lakin dəvət ifadə edən etikətlər sonunculardan qismən də olsa fərqlənir. Çünki onlar əsasən hərəkət bildirən fellərlə əlaqəlidirlər və danışan və onun həmsöhbətinin niyyət uyğunluğunu təxmin edirlər. Dəvət bildirən formulların əsasında “dəvət etmək” felinin mənası durur. Məsələn, /Come and see me/ /Mən Sizi (səni)...dəvət edirəm/. Hər iki dildə geniş yayılmış dəvət formulları bunlardır: //Come and see me/ /Gəlin görüşək//, /I invite you to home/please// /Mən Sizi evə dəvət edirəm/, /I'd like to invite you...// /sizi (səni)...dəvət etmək istərdim// və s.

h) Təskinlik, şəfqət, başsağlığı vermək və s. etikətləri təsir və nəzakətliklik ifadə edirlər. Həmin etiket formulları adresatın ruhlandırılmasına, çətin və ağır məqamlarda onun mənəvi cəhətdən yardımına xidmət edir. İngilis dilində təskinlik ifadə edən etiket formulları müvafiq felin əmr formasından düzələn söyləmlərdən ibarətdir: ¡Calm, calm! Sakit olun!, ¡Keep calm! ¡Sakitləşin!, ¡Don't worry! ¡Narahat olmayın!, ¡Don't be nervous! ¡Əsəbiləşməyin!, ¡Cheer up! ¡Ruhdan düşməyin!

x) Kompliment danışığın əvvəlində, ortasında və sonunda işlədilər və onun əsas vəzifəsi adresant və adresat arasında əlaqənin yaradılması və saxlanılmasından ibarətdir. İngilis linqvomədəniyyətində adresantların komplimentlərinin ümumi strategiyasında yeni əlaqələrin yaradılması və ya köhnə şəxsi iştirakların inkişaf etdirilməsi, adresatlarla həmrəyliyini möhkəmləndirilməsi¹ və yaxud adresatlarla qarşılıqlı anlaşmanın və razılığın yaradılması və saxlanılmasından ibarətdir.² İngilis dilində həmsöhbətin zahiri baxımdan yaxşı göründüyünü, dəyişmədiyini ifadə etmək üçün aşağıdakı komplimentlərdən istifadə edilir: /You look well// /Siz yaxşı görünürsünüz//, /You look wonderful// /Siz əla görünürsünüz//, /You are beautiful// /Siz gözəlsiniz//, /You are charming// /Siz cazibədarsınız// və s.

i) Telefon danışığınının adətən iki sxem üzrə qurulduğunu qeyd edirlər: əgər adresant rolunda telefon zəngi çıxış edirsə (A), onda dialoqda

---

¹ Holmes S. Women, Men and Politeness (Real Language series). New-York: Longman, 1995, p. 147.

² Wolfson N. An Empirically Based Analysis of Complimenting in American English // Sociolinguistics and Language Acquisition. Rowley: Newbury, 1983, p. 86.

birinci yerdə adresatın replikası (atmacası) (B) durur.¹ Çünki birinci replika telefonun dəstəyini qaldıran tərəfindən gəlir. ¡Hello! Hello! ¡Allo!, ¡Yes! ¡Bəli!, ¡Speaking! ¡Əşidirəm!, ¡Speaking! Sizi eşidirlər!

Dissertasiyanın “Gündəlik danışiq etiketlərinin fonetik və praqmatik səciyyəsi” adlı III fəslilə dil materialının nəticələrinin statistik təhlilinə həsr olunmuşdur. Bu fəsil danışiq etiketlərinin melodik, dinamik və temporal səciyyəsinin tədqiqinə həsr edilmişdir. Dil materialı “Praat” kompüter programında təhlil edilmişdir. Program İnternet şəbəkəsində yayımlanır və onun sonuncu versiyasını <http://www.praat.org> saytıdan götürmək olar.

İntonasiyanı ayrılıqda, cümlədən kənarında təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Ayrılıqda mövcud ola bilməyən bəzi elementlərin, o cümlədən, söz melodiyasının aşkar müstəqilliyini etiraf etmək lazımdır.² F.Veysəliyə görə, “...İntonasiya kommunikativ cəhətdən öyrənilməlidir. Bu gün dilçilikdə intonasiyaya bir sistem kimi yanaşılır və bu sistemdə üç intonasiya konturunun olması fikri tədricən özünə yer tapmaqdadır.”³

/Good morning/, /Good afternoon/, /Good evening/ salamlama etiketlərində melodiklik diapazonu hər üç halda yuxarı registrdən başlamışdır, sonuncu hecəyə isə melodiklik nisbətən zəifləmişdir. /Good morning/ formulunda əsas ton tezliyi 317-312-238 Hz, /Good afternoon/ etiket formulunda 320-260-210-190 Hz, /Good evening/ etiket formulunda isə 311-329-165 Hz-dir. Hər üç etiket formulunda sonuncu hecəyə melodiklik göstəricisi mütləq orta qiymətdən aşağıdır. /Good morning/ etiketində bu 289:239 Hz, /Good afternoon/-də 245:190 Hz, /Good evening/-də 268:165 Hz nisbətindədir. /Hello/ (Salam), /Welcome/ (Xoş gəlmisiniz) etiketində maksimum ton tezliyi ilk hecəyə cəmlənmişdir. /Hello/ etiketində 330-216 Hz, /Welcome/ etiketində isə 242-169 Hz, yəni enən istiqamətlidir. Lakin /Hello/ salamlama etiketində sonuncu hecəyə əsas ton tezliyi sona doğru yüksələn xətlə hərəkət edir. Hecənin başlanğıcında tezlik 216 Hz olduğu halda, sonda 293 Hz-ə qədər yüksəlir. Bu da salamlama ifadə edən etiketlərin intonasiya strukturunda sabit qanunauyğunluqların olmadığını göstərir (bax: qrafik 3.1).

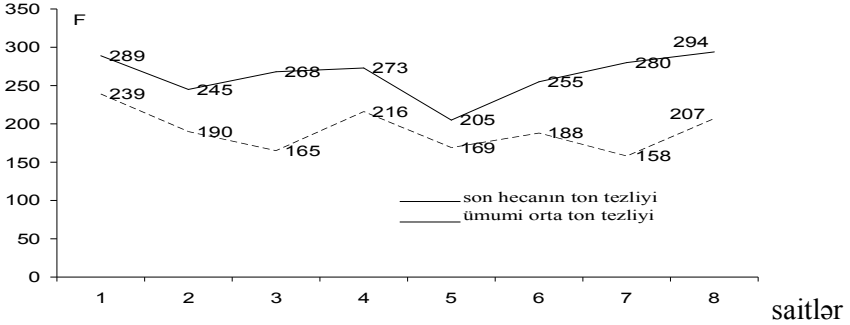
¹ Формановская Н.И., Щевцова С.В. Речевой этикет. Русско-английские соответствия. Справочник. М.: Высшая школа, 1990, с. 56

² Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии / Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т. 1, Л.: 1958, с. 6.

³ Veysəli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia Philologica II. Morfemika, sintaqmatika. Bakı, Mütərcim, 2008, s. 150.

Qrafik 3.1

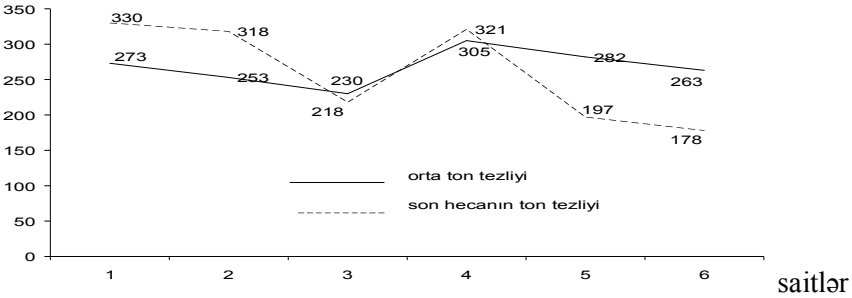
Salamlama bildirən danışq etiketlərinin ton tezliklərinin göstəriciləri

İngilis dilindəki /Excuse me.../ (Üzr istəyirəm), /Pardon me.../ (Bağışlayın) müraciət etiketlərində maksimum ton tezliyi sonuncu hecalarda qeyd alınmışdır. Hər iki etiket formulunda melodiklik orta registr göstəricisindən başlamış, orta fazada nisbətən enmiş və sonda yüksələn istiqamətdə, yəni yüksələn-enən-yüksələn konturda hərəkət etmişdir. /Excuse me.../ etiketində əsas ton tezliyinin mütləq qiyməti 307-183-330 hs, /Pardon me.../-də isə 230-212-318 hs-dir (bax: qrafik 3.2).

Qrafik 3.2

Müraciət bildirən danışq etiketlərinin ton tezliklərinin göstəriciləri

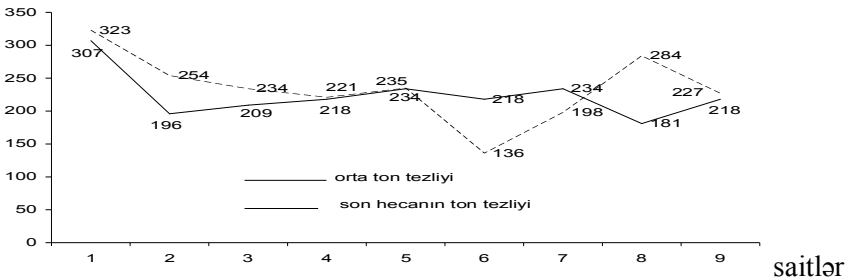
/Please.../ (Zəhmət olmasa...) etiketində əsas ton tezliyi daha yüksək göstəricilidir - 386 hs-dir və enən ton konturu ilə səciyyələnir. Bu da həmin etiketin ünsiyyətdə rolunun böyüklüyü, əhəmiyyətliyi və ekspressivliyi ilə izah edilə bilər. /I am sorry to trouble you, but.../ (Narahatçılığa görə üzr istəyirəm), /Excuse me, can you tell me.../ (Bağışlayın, siz deyə bilməzsiniz...) müraciətində maksimum ton tezliyinin lokallaşması başlanğıcdadır. Başlanğıcda əsas ton tezliyi sözlərdəki orta ton tezliyini üstələyir. Sözlərdə minimal ton tezliyi, adətən, müraciətlərin son hecasında lokallaşmışdır. Ayrı-ayrı hallarda sözlərlərin sonunda əsas ton tezliyinin

başlanğıcdakı səviyyəyə çatır. /I am sorry to trouble you, but.../ etiketində əsas ton tezliyi 305-213-190-196-180-310-218 hs, /Excuse me, can you tell me.../ də isə 314-207-331-351-360-256-321 hs (bax: qrafik 3.2).

Xudahafizləşmə etiketləri adətən orta registrdən başlayır və ton tezliyinin kiçik diapazonlu olması ilə səciyyələnir. /Good bye/ (Sağ olun), /See you soon/ (Tezliklə görüşənədək), /See you/ (Görüşənədək) etiketlərində əsas ton tezliyinin səviyyəsi orta ton tezliyinin səviyəsində aşağıdır. /Good bye/ formulunda 307:323 hs, /See you soon/ -da 196:254 hs, /See you/-da isə 209:234,5 hs nisbətindədir. Yüksələn sonluqlu reallaşmalar üçün maksimum tezlik səviyyəsinin sonuncu hecadakı saitin tezliyi ilə üst-üstə düşməsi səciyyəvidir (bax: qrafik 3.3.).

Qrafik 3.3

Xudahafizləşmə bildirən danışiq etiketlərinin ton tezliklərinin göstəriciləri

Təşəkkür bildirən ¡Thank you! (Sağ olun), ¡Thank you very much! (Çox sağ olun), ¡I'm grateful to you! (Mən sizə minnətdaram) etiketlərində ənən ton konturu reallaşmışdır. Təşəkkür ifadə edən sözləmlərdə relevant əlamət minimum ton tezliyinin mütləq sonluqdakı hecalarda qeydə alınmasıdır. Sözləmlərin başlanğıcında əsas ton tezliyinin göstəricisi orta ton tezliyinin qiymətindən xeyli aşağıdır. Təşəkkür bildirən etiketlərdə maksimum ton tezliyinin lokallaşması ikinci və ya üçüncü hecalarda qeydə alınmışdır. Bu bir daha ünsiyyət prosesinin başlanğıcda daha mühüm olmasından, onun kommunikasiyanın inkişafına təsirli olmasından xəbər verir.

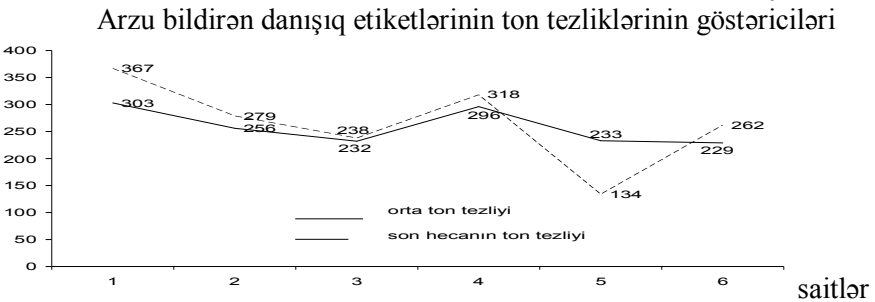
Dəvət bildirən /Come in!/ (Gəlin!) etiketində maksimum tezlik sonuncu hecada qeydə alınmışdır - 332-359 hs. /Come to see us.../ (Bizi görməyə gəlin!) və /Come and see me.../ (Mən sizi dəvət edirəm...) -da melodiklik konturu orta registrdən başlamış ikinci hecada maksimum yüksəlmiş və sözləmin sonuna doğru ənən istiqamətdə hərəkət etmişdir. /Come to see us.../ formulunda sonuncu hecanın ton tezliyi sözləmin orta ton tezliyindən 43 hs aşağıdır. /Come and see me.../ formulunda isə interval fərqi 93 hsdır. /Let's go .../ melodiklik yüksələn-ənən istiqamətlidir 353-214 hs. Əsas

ton tezliyi sonuncu hecada aşağı göstəricili olması ilə səciyyəlidir. Orta ton tezliyi ilə sonuncu hecanın tezliyi arasında interval fərqi 69 hs-dir.

Təbrik bildirən etikətlərdə son hecanın ton tezliyi söyləmin orta ton tezliyinə nisbətdə aşağı göstəricilidir. Melodikliyin hecalararası təhlili əksər hallarda həmin söyləmlərdə onun yüksələn-enən istiqamətli olduğunu göstərir. /Happy New Year! (Yeni iliniz mübarək formulunda əsas ton tezliyi 262-335-281-210 hs-də, /Congratulations! Victory Day greetings to you!) (Qələbə günü münisibətilə təbrik edirəm)formulunda isə 340-356-312-339-127 hs-də reallaşmışdır. /Happy birthday! (Ad gününüz münasibətilə təbrik edirəm) təbrik etiketində ton tezliyi birinci və ikinci hecalarda orta registrdə davam etmiş, üçüncü hecada maksimum yüksəlmiş və sonuncu hecada enmişdir. Ton tezliyi maksimum lokallaşması üçüncü hecada 358 hs, minimum lokallaşma isə sonuncu hecada - 198 hs olmuşdur.

Arzu bildirən etikətlərinin ton tezliyi yüksələn-enən konfigurasiya-lıdır. Həmin etikətlərdə maksimum ton tezliyinin orta ton tezliyinə nisbəti /I wish you .../ (Arzu edirəm ki...)-da 303-367 hs, /I wish you every success!/ (Sizə böyük uğurlar arzulayıram) formulunda 256-279 hs, /I wish you happiness!/ (Səmimi qəlbədən sizə xoşbəxtlik arzulayıram)-da 232-238 hs, /Good luck!/ (Uğurlar. Xoşbəxt olun)-da isə 296-318 hs nisbətindədir.

Qrafik 3.4

Tanışlıq zamanı istifadə olunan danışiq etikətlərində enən ton konturu reallaşmışdır. Maksimum ton tezliyi söyləmlərin başlanğıcında, əsasən ilk və ya ikinci hecalarında qeydə alınmışdır. /Hello, my name is Mr. Johnes// (Salam, mənim adım cənab Consdur) etiketində 219-216 hs, /I've been looking forward to meeting you// (Mən sizinlə tanış olmağı səbrsizliklə gözləyirəm) etiketində 270-211 hs, /May I introduce myself!/-də 253-224 hs, /Allow me to introduce myself// (Özümü təqdim edə bilərəm)-də 241-174 hs, /Let me introduce you to...//-də isə 319-278 hs nisbətindədir.

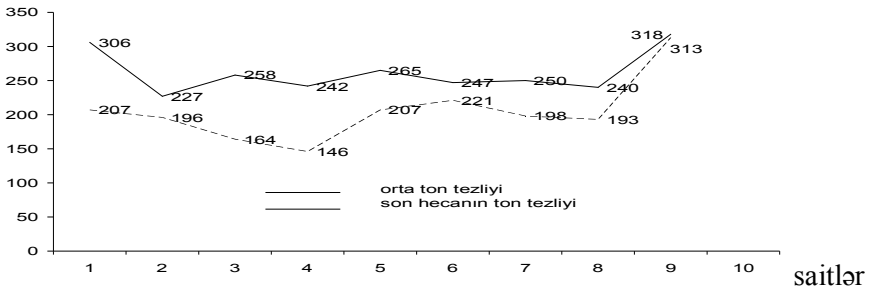
Məsləhət ifadə etmək üçün işlədilən etiket formullarının melodiklik konturları yalnız son fazada fərqlənilir. /I'd advise you to.../ (Mən sizə məsləhət görürəm ki...) və /Here! Take my seat/ (Mənim yerimi tutmağı sizə təklif edirəm) danışıq etiketlərində tonun hərəkəti enən istiqamətlidir. Həmin sözlərdə minimum ton tezliyi sonuncu hecada qeydə alınmışdır - 306 hs və 247 hs. Orta ton tezliyinin minimum ton tezliyinə nisbəti 366-306 hs, 300-247 hs-dir. /Be sure to see.../, /Do.../ və /Buy.../ etiketlərində melodiklik artan istiqamətlidir. /Be sure to see.../ formulunda əsas ton tezliyinin göstəriciləri 338-321-302-310 hs ardıcılığında reallaşmışdır. /Do.../ və /Buy.../ etiketlərində isə bunu onların ton konturunun hərəkətinə nəzər saldıqda görmək mümkündür.

Kompliment, təqdir ifadə etmək üçün işlədilən etiketlərdə enən ton konturu reallaşmışdır. Bu danışıq etiketləri başlanğıcda orta, sona doğru isə minimal göstəricili olmaları ilə səciyyələnilir. Sonda ton tezliyinin səviyyəsi orta ton tezliyinin göstəricisindən aşağıdır: /You look well/ (Siz yaxşı görünürsünüz) etiketlərində 306-207 hs, /You look wonderful/ (Siz əla görünürsünüz)-də 227-196 hs, /You are beautiful/ (Siz çox gözəlsiniz)-də 258-164 hs, /You are charming/ (Siz necə də cazibədarsınız)-də isə 242-146 hs-dir.

Təqdir ifadə etmək üçün işlədilən danışıq etiketlərində əvvəlki tematik qrupda olduğu kimi enən melodiklik müşahidə edilir. Təhlil olunan etiketlərdə başlanğıc üçün hamar ton xarakterikdir. Maksimum tezlik başlanğıc hecalarda lokallaşmışdır. Sözləmlərin sonunda ton tezliyinin səviyyəsi orta ton tezliyinin səviyyəsindən aşağıdır. Məsələn, /You did right/ (Siz düz etdiniz) etiket formulunda bu 247-221 hs, /Well done! Bully for you!/ (Afərin) etiket formulunda 250-198 hs, /You said the right thing/ (Siz düz dediniz) etiket formulunda 240:193 hs nisbətindədir (bax: qrafik 3.5).

İngilis dilində üzrxahlıq ifadə etmək üçün istifadə edilən etiketlərdə ton tezliyinin diapazonu orta göstəricilidir. Təhlil danışıq etiketlərində əsasən iki ton konturunun – orta registrdən başlayıb yüksələn və orta registrdən başlayıb sona doğru enən ton hərəkətinin reallaşmasını göstərir. /Excuse me!, (Bağışlayın), /I am sorry/ (Üzr istəyirəm) etiket formullarında minimum ton tezliyi orta hecada qeydə alınmışdır: 230-192-196-176 hs. Sözləmlərin son hecasının ton tezliyi onun ümumi orta ton tezliyini birinci halda 04 hs, ikincidə 42 hs, üçüncüdə isə 10 hs üstələyir.

Kompliment, təqdir bildirən etiketlərin ton tezliklərinin göstəriciləri

Təskinlik, canıyananlıq, başsağlığı ifadə edən danışmaq etiketlərində melodiklik hərəkəti enən istiqamətlidir. Maksimum ton tezliyi sözləmlərin başlanğıcına, minimal ton tezliyi isə sonluğuna düşür. Həmin hecalarda tezlik göstəricisi sözləmin ümumi orta ton tezliyindən aşağıdır. /Keep calm! (Sakitləşin!) etiketində 293-217 hs, /Don't worry!/ (Narahat olmayın!) etiketində 270-181 hs, /Don't be nervous!/ (Əsəbləşməyin!) etiketində isə 272-239 hs-dir. Ümumilikdə, icazə və imtina bildirən danışmaq etiketlərində əsas ton tezliyinin diapazonu orta göstəricili olması ilə diqqəti cəlb edir. Bu tematik qrupa daxil olan etiket formullarında ton tezliyinin dar diapazonludur. Bunu həmin danışmaq etiketlərinin kommunikativ təyinatı və məqsədi ilə izah etmək olar.

Dil səslərinin intensivliyi, L.R.Zinder də qeyd etdiyi kimi, "...bütövlükdə danışığın intensivliyindən, onun söz və ya sözləmə vurğusuna münasibətdə tutduğu yerindən asılıdır".¹ "Saitin intensivliyi onun akustik keyfiyyəti ilə əlaqəlidir. ...qapalı saitlərin intensivliyi, adətən, açıq saitlərə nisbətən zəif olur. ...saitlərdə intensivliyin hərəkəti müxtəlif şəraitlərdən, saitin vurğuya nisbətən yerindən, samitlərlə qonşuluğundan və s. asılıdır".² F.Veysəlliyyə görə, səsin gücü amplitudların genişlənmə dərəcəsiindən birbaşa asılıdır, yəni "rəqsin amplitudları böyüdükcə səsin intensivliyi də artmış olur".³ Bu ümumi nəzər müddəalar bizim işimizdə də öz əksini tapır.

Salamlama etiketlərində maksimum intensivliyin əksər hallarda başlanğıc hecalarda qeydə alınmışdır. /Good morning/-də intensivlik 55-53-54 db, /Good afternoon/-də 55-52-51-50 db, /Good evening/-də 55-57-54

¹ Зиндер Р.Л. Общая фонетика. М.: Высшая школа, 1980, с. 84.

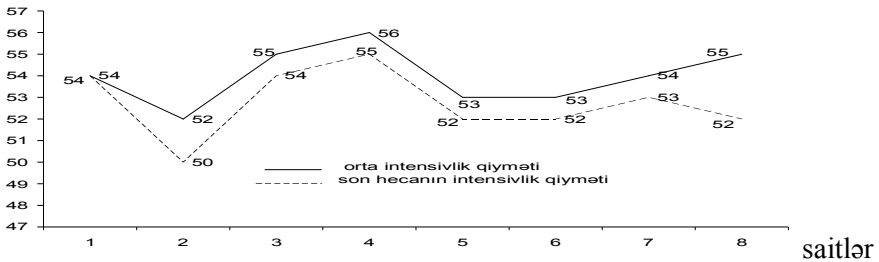
² Yəne orada, s. 182

³ Yədigar (Veysəlli) F. Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı: Maarif, 1993, 182 s.

db-dir. Nəticələrin müqayisəsi hər üç danışiq etiketində nisbətən aşağı intensivliyin son hecada lokallaşdığını göstərir (bax: qrafik 3.6).

Qrafik 3.6

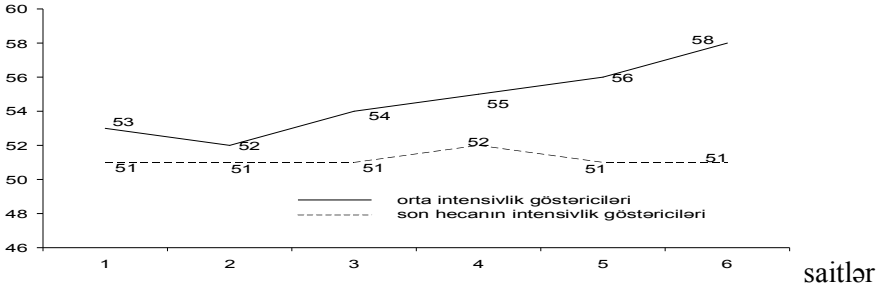
Salamlama bildirən danışiq etiketlərinin intensivlik göstəriciləri

/Excuse me.../, /Pardon me.../ müraciət etiketlərində maksimum intensivlik başlanğıc hecalardadır. Etiketlərin hər ikisində intensivlik yüksək registr göstəricisindən başlamış və digər hecalarda enmələrlə müşayiət edilmişdir. Etiketlərdə intensivlik hecalar üzrə aşağıdakı kimi paylanmışdır: /Excuse me.../-də 55-53-51 db, /Pardon me.../-də isə 53-52-51 db (bax: qrafik 3.7).

Qrafik 3.7

Müraciət bildirən danışiq etiketlərinin intensivlik göstəriciləri

Xudahafizləmə, vidalaşma, təşəkkür ifadə edən danışiq etiketləri intensivliyin kiçik diapazonlu olması ilə səciyyələnir. /Good bye/, /See you soon/, /See you/ etiketlərində son hecada intensivlik göstəricisi sözləmlərin orta intensivlik səviyəsindən aşağıdır. Belə ki, /Good bye/-da 53,5-51 db, /See you soon/-da 54-52 db, /See you/-da 52,5-51 db nisbətindədir.

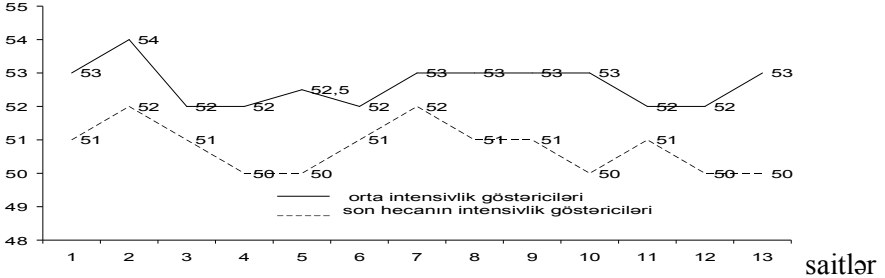
Təşəkkür ifadə edən sözləmlərdə minimum intensivliyin mütləq sonluqdakı hecalarda qeydə alınması əsas əlamət sayıla bilər. Sözləmlərin başlanğıcında dinamiklik göstəricisi orta intensivlik qiymətindən yuxarıdır. /Thank you/ etiketində 52-51 db, /Thank you very much/ etiketində 53-51 db, /I'm grateful to you/-da 53-50 db, /Thank you for the present/-də 53-51

db, /I would like to thank you/-da 52-50r, /Don't mention it/-də isə 53-50 db. Təşəkkür bildirən etikətlərdə maksimum intensivlik ikinci və ya üçüncü hecalarda qeydə alınmışdır (bax: qrafik 3.8).

Qrafik 3.8

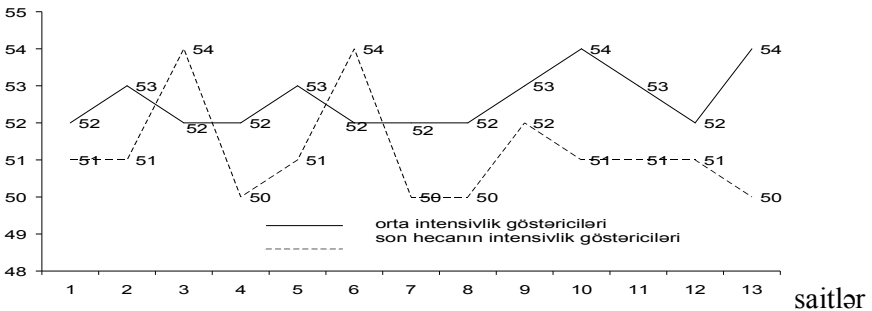
Xudahafizləşmə, təşəkkür bildirən etikətlərin intensivlik göstəriciləri

Dəvət bildirən etikətlərdə intensivlik orta registr göstəricisindən başlayır. /Come in!/ etikətində maksimum intensivlik sonuncu hecaya düşür - 54-55 db. /Come to see us.../ və /Come and see me.../ etikətlərində intensivlik orta registrdən başlamış, ikinci hecada maksimum yüksəlmiş və sözləmin sonuna doğru zəifləmişdir: 53-54-52-51 db. /Come to see us.../-da sonuncu hecanın intensivliyi sözləmin orta intensivliyindən 02 db aşağıdır.

Qrafik 3.9

Təbrik, arzu, tanışlıq bildirən danışq etikətlərinin intensivlik göstəriciləri

Arzu ifadə edən /I wish you .../, /I wish you every success!/, /I wish you joy!/, /Good luck!/, /Keep well! Stay healthy!/, /Behave yourself!/ etikətlərinin intensivliyi yüksələn-enən konfigurasiyalıdır. Etikətlərdə minimum intensivliyin orta intensivliyə nisbəti /I wish you .../-da 52-54 db, /I wish you every success!/-də 52-50 db, /I wish you joy!/-da 53-51 db, /Good luck!/-da 52-54 db, /Keep well! Stay healthy!/-da 52-50 db nisbətindədir (bax: qrafik 3.9).

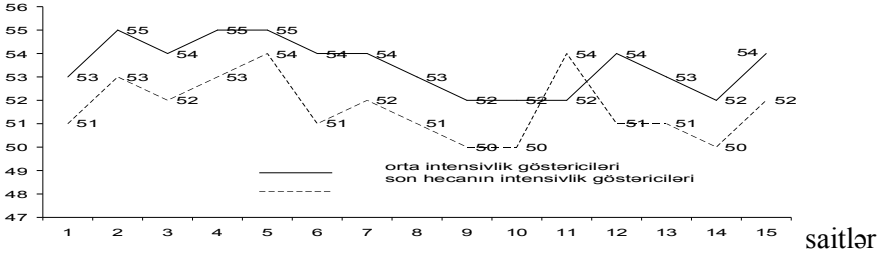
Tanırlıq etiketlərində ənən intensivlik reallaşmışdır. Maksimum intensivlik söyləmlərin başlanğıcında, əsasən ilk və ya ikinci hecalarda qeydə alınmışdır. Söyləmlərin son hecasındakı intensivlik, bir qayda olaraq, onların orta intensivliyindən aşağıdır. /Hello, my name is Mrs Johns//-də 53-52 db, /I've been looking forward to meeting you//-da 54-51 db, /May I introduce myself!//-də 53:51 db, /Allow me to introduce myself!//-da 52-51 db, /Let me introduce you to...//-da isə 54-50 db nisbətindədir.

Xahiş məqsədilə işlədilən /Give.../, /Bring.../, /Could I ask you.../, /Could you.../, ¿Would you mind doing smth.? kimi danışıq etiketlərində intensivliyin strukturu yüksələn istiqamətlidir. Etiket formullarında intensivlik orta registrdən başlamış və sona doğru yüksələn və ya ənən istiqamətlərdə hərəkət etmişdir. İntensivlik zirvəsinin maksimum lokallaşması başlanğıc hecalarda qeydə alınmışdır. Söyləmin orta intensivliyi ilə sonu hecanın intensivliyi arasında interval fərqi /Could I ask you.../ etiketində 53-51 db, /Could you.../-da 55-53 db, ¿Would you mind doing smth.? -da isə 54-52 db nisbətindədir.

Məsləhət məqsədilə işlədilən /I'd advise you to.../, /Here! Take my seat/, /Be sure to see.../ etiketlərində intensivlik orta registrdən başlamışdır. Söyləmlərin sonunda intensivlik nisbətən zəifləyir. /I'd advise you to.../ etiketində 53 db, /Here! Take my seat/-də 54 db, /Be sure to see.../-də isə 51 db-ə düşür. /I'd advise you to.../, /Here! Take my seat/ və /Be sure to see.../ etiketlərində son hecadakı intensivlik qiymətləri ilə orta intensivlik qiymətləri arasında interval fərqi müvafiq olaraq 55:53 db, 55-54 db, 54-51 db nisbətindədirlər. /Do.../, /Buy.../ etiketlərinin intensivliyi 54-53 db-dir.

Kompliment, təqdir ifadə edən etiketlərdə zəifləyən dinamiklik nəzərə çarpır. Bu danışıq etiketləri başlanğıcda orta, sona doğru isə minimal intensivlik göstəricili ilə səciyyələnirlər. /You look well/-də 54-52 db, /You look wonderful/-da 53-51 db, /You are beautiful/-da 52-50 db, /You are charming/-da 52-50 db, /You are very intelligent/-də isə 52-51 db-dir. Təqdir ifadə etmək üçün işlədilən etiketlərinin başlanğıcı üçün orta intensivlik göstəriciləri səciyyəvidir. Maksimum intensivlik ikinci və üçüncü hecalarda lokallaşmışdır. Bu da həmin hecalarda gələn saıtlərin keyfiyyəti və cümlə vurğusunun yeri ilə bağlıdır. Söyləmlərin sonunda intensivliyin səviyyəsi orta intensivlik səviyyəsindən aşağıdır.

Xahiş, məsləhət, kompliment, təqdir bildirən etiketlərin intensivlik göstəriciləri

Ossilloqrafik təhlil söyləmələrdə dinamikliyin yüksələn-enən istiqamətli olduğunu göstərir. İntensivliyin maksimum lokallaşması başlanğıcdan ikinci hecayadək təsadüf edir. Ümumilikdə, icazə və imtina bildirən danışıq etiketlərində intensivlik diapazonu orta göstəricilidir.

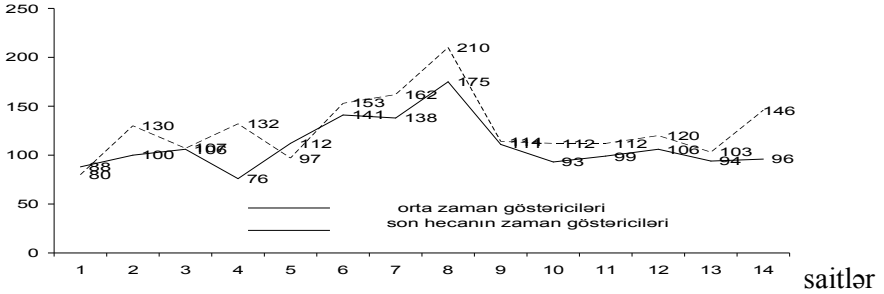
Danışıq etiketləri intensivliyinin maksimal, minimal və orta göstəricilərinin təhlili həmin söyləmələrdə əksər hallarda zəifləmələrlə səciyyələndiyini göstərir. Danışıq etiketlərində maksimal intensivlik mövqe və səsin səciyyəvi xüsusiyyətlərilə əlaqəli olduğu məlum olmuşdur. Söyləmələrdə minimal göstəricilərin 80 %-nin son hecalarda lokallaşması aşkar edilmişdir.

Danışıq etiketlərinin zaman parametrlərinin təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir. /Good morning/ etiketində zaman sərfi 89-93-80 m/san, /Good afternoon/-da 88-123-60-130 m/san, /Good evening/-da 87-124-107 m/san-dir. Akustik nəticələrin müqayisəsi hər üç danışıq etiketində tələffüz tempinin sona doğru ləngiməsini əks etdirir. Etiketlərin sonuncu hecasında tələffüz tempinin qiyməti söyləmin mütləq orta qiymətinə nisbətə fərqli göstərilər nümayiş etdirir: /Good morning/ etiketində bu 88-80 m/san, /Good afternoon/-da 100-130 m/san, /Good evening/-də isə 106-107 m/san nisbətindədir (bax: qrafik 3.11).

/Hello/, /Welcome/ etiketlərində maksimum temp söyləmələrin başlanğıcında qeydə alınmışdır. /Hello/ etiketində saitlərə sərf olunan zaman hecalar üzrə 76-132 m/san, /Welcome/ etiketində isə 112-97 m/san nisbətində reallaşmışdır (bax. qrafik 3.11). ¿How's life?, ¿How are you?, ¿What's news? etiketlərində tempinin ləngiməsi nəzərə çarpır. Saitlərin tələffüzünə sərf olunan zaman hecalar arasında ¿How's life? etiketində 129-153 m/san, ¿What's news?-də 114-162 m/san, ¿How are you? -da isə 146-170-210 m/san. Danışıq etiketlərinin sonunda zaman sərfi başlanğıc hecalara nisbətən yüksəkdir (bax: qrafik 3.11).

Qrafik 3.11

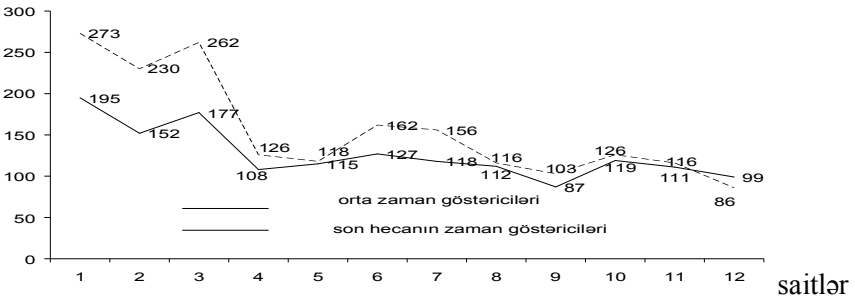
Salamlama, müraciət bildirən danışiq etiketlərinin zaman göstəriciləri

Xudahafizləşmə, vidalaşma ifadə edən etiketlərdə tələffüz tempi sona doğru ləngimələr müşahidə edilir. /Good bye/, /See you soon/, /See you/ etiketlərində son hecada zaman göstəricisi sözləmlərin orta uzunluq səviyəsində çoxdur. /Good bye/ etiketində 195-273 m/san, /See you soon/-da 152-230 m/san, /See you/-da 177-262 m/san nisbətindədir. Sözləmlərin sonunun zaman göstəricisi orta tələffüz tempindən çoxdur. Son hecadakı saitin tələffüz sürətinin sözləmin orta tələffüz tempinə nisbəti /See you tomorrow/ etiketində 108-126 m/san, /Happy journey! etiketində isə 115-118 m/san-dir. Hər iki etikətdə maksimum zaman sərfinin lokallaşması mütləq sonluqda qeydə alınmışdır (bax qrafik 3.12). /Good night/, /So long/ etiketlərində hecalar arasında zaman sərfinin paylanması aşağıdakı ardıcılıqdadır: 92-162 m/san, 80-156 m/san. /Good night/ etiketində hecaların tələffüz sürətləri arasında interval fərqi 70 m/san, /So long/-da isə 76 m/san-yə nisbətindədir(bax: qrafik 3.12).

Qrafik 3.12

Xudahafizləşmə, təşəkkür bildirən danışiq etiketlərinin zaman göstəriciləri

/Thank you/, /Thank you very much/, /I'm grateful to you/, /Thank you for the present/, /I would like to thank you/, /Don't mention it/ etiketlərində tempin sözləmlərin sonuna doğru zəifləmələrlə müşayiət

edilir. Söyləmlərdə maksimum zaman sərfinin mütləq sonluqdakı hecalarda qeydə alınmışdır. Söyləmlərin sonundakı tələffüz sürəti orta tələffüz sürətinin qiymətindən yuxarıdır. /Thank you/ etiketində 112-116 m/san, /Thank you very much/-da 87-103 m/san, /I'm grateful to you/-da 119-126 m/san (bax: qrafik 3.12).

/Come in!/, /Come to see us.../, /Come and see me.../, /May I invite you.../, ζ May I invite you...?, /Let's go.../ etiketlərində tələffüz sürəti orta registrdən başlayır. /Come in!/-də maksimum zaman sərfi sonuncu hecadadır - 90-96 m/san. /Come to see us.../ və /Come and see me.../ etiketlərində tələffüz tempi orta registrdən başlamış və sözləmin sonuna doğru xeyli zəifləmişdir - 112-90-127-116 m/san, 110-106-121-118 m/san.

Təbrik bildiren /Happy New Year!, /Congratulations! (Victory Day greetings to you!) və /Welcome! etiketlərində son hecanın uzunluğu sözləmin orta uzunluğuna nisbətə aşağıdır. Zaman qiymətlərinin hecalar üzrə təhlili əksər hallarda həmin söyləmlərdə tələffüz tempinin ləngimələrlə müşayiət edildiyini göstərir. /Happy New Year!-də uzunluq 110-115-107-178 m/san, /Congratulations!-da isə 89-109-93-126-96 m/san göstəricilərində reallaşmışdır. Arzu ifadə edən /I wish you .../, /I wish you every success!/, /I wish you joy!/, /Good luck!/, /Keep well! Stay healthy!/, /Behave yourself!/ etiketlərinin tələffüz tempi dəyişkən göstəricilidir. Təhlil olunan etiketlərdə maksimum zaman sərfinin orta zaman sərfinə nisbəti /I wish you .../-da 146-176 m/san, /I wish you every success!/-da 103-106 m/san, /I wish you joy!/-da 121-129 m/san, /Good luck!/-da 130-156 m/san, /Keep well! Stay healthy!/-da 120-127 m/san, /Behave yourself!/-da 112-115 m/san-yə nisbətindədir.

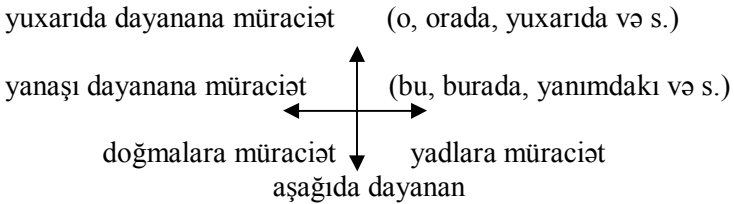
/Give.../, /Bring.../, /Could I ask you.../, /Could you.../, ζ Would you mind doing sth.? kimi danışiq etiketlərində zaman parametri orta registrdən başlamış və sona doğru yüksələn istiqamətdə hərəkət etmişdir. Maksimum zaman sərfi son hecalarda qeydə alınmışdır. Sözləmin orta zaman sərfi ilə sonu hecanın uzunluğu arasında interval fərqi /Could I ask you.../-da 127-142 m/san, /Could you.../-da 124-169 m/san, ζ Would you mind doing sth.?-da isə 95-98 m/san-yə nisbətindədir.

/I'd advise you to.../, /Here! Take my seat/, /Be sure to see.../ etiketlərində tələffüz sürəti orta registrdən başlamışdır. Söyləmlərin sonunda tələffüz tempi xeyli zəifləyir. /I'd advise you to.../ etiketində 170 m/san, /Here! Take my seat/-də 113 m/san, /Be sure to see.../-də isə 186 m/san-yə çatır. /I'd advise you to.../, /Here! Take my seat/ və /Be sure to see.../ etiketlərində son hecadakı uzunluq qiymətləri ilə orta zaman

qiymətləri arasında interval fərqi müvafiq olaraq 121-170 m/san, 135-113 m/san, 154-186 m/san-yə nisbətindədir (bax: qrafik 3.14).

Danışiq etikətləri zaman parametrlərinin mütləq və nisbi orta qiymətlərinin təhlili həmin söyləmlərdə tələffüz tempinin sona doğru əksər hallarda zəifləmələrlə müşayiət olunduğunu göstərir. Həmin danışiq etikətlərinin sonunda tələffüz tempinin zəifləməsi söyləmlərin ümumi tələffüz tempindən xeyli aşağıdır.

Dissertasiyanın “Danışiq etikətlərinin praqmatik xüsusiyyətləri” adlı yarım fəslili danışiq etikətlərinin praqmatik xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr edilmişdir. Məlum olduğu kimi, danışiq etikətləri kommunikativ davranışı tənzimləyir, ünsiyyətin ahəngdarlığının təşkili və təmin edilməsinin əsas rolu ona məxsusdur. Sözlü ünsiyyətin praqmatik səciyyəsi ünsiyyət iştirakçılarının danışığında özünü büruzə verir. Ünsiyyətdə “mən-sən-burada-ındı” praqmatik koordinatlarına istinadən ünsiyyət aktının belə ümumiləşdirmək olar:

Sxemdən görüldüyü kimi, adresant və adresatın sosial qarşılıqlı münasibətləri iki koordinat - “yuxarıda dayanan - bərabər - aşağıda dayanan” status və roluna görə şaquli və “döğma-yad” üfüqi xətlər üzrə cərəyan edir. Sxem aralıq münasibətlərlə doldurulur: “özünkü - yuxarıda dayanan, bərabər-yad, bərabər-özünkü” və s. Bu da özlüyündə ünsiyyət prosesində özünü göstərən sosial iştirakçılərin rəngarəng nüanslarını yaradır.¹ Bütün bunları sosial-tənzimləyici və ya üslubi-səciyyələndirici kimi xarakterizə etmək olar.

Tədqiqat işində əldə edilmiş nəticələr belə ümumiləşdirilir:

1. Danışiq etikətlərinin universal əlaməti onların təkcə məkan və zaman müstəvilərində ötürülmələri deyil, həm də müxtəlif mədəniyyətlərdə bir-birindən asılı olmadan təkrarlanmalarıdır. Eyni bir tematik qrupa daxil olan danışiq etikətlərinin konkret bir məqama bağlılığı və dəfələrlə təkrarlanması onlarda müəyyən intonasiya konturunu formalaşdırır.

---

1. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. М.: Икар, 2007, s. 57

2. Danışiq etiketlərinin intonasiyasının variativliyinə onların tematik fərqliliyi, situasiya dəyişkənliyi, sözləmlərin heca tutumu və leksik-qrammatik tərkib, və nəhayət, kontekstdəki yeri təsir edir. Eyni bir sözləmin intonasiya quruluşunun variativliyi danışiq məqamının dəyişmə-sindən, ünsiyyət aktının rəsmilik dərəcəsiindən, kommunikaqlar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin xarakterindən, tanışlıq dərəcəsiindən, sosial rollarından, ünsiyyətin baş verdiyi məkandan birbaşa asılıdır.

3. Danışiq etiketlərinin intonasiya quruluşundakı aydın fərq onların müxtəlif tematik qruplara aid olmasından, müxtəlif kommunikaqliv məqamlara xidmət etməsiindən, kommunikaqliv təyinatı və məqsədindən, həmin sözləmlərin verdiyi sosial və əlaqələndirici informasiyanın əhəmiyyətiindən birbaşa asılıdır. Həmin fərqlər danışiq etiketlərinin melodik, temporal, dinamik parametrlərinə də aiddir.

4. Sözləmin xətti uzunluğunun artması, onun heca tutumunun zənginləşməsi intonasiya vasitələrinin variativliyinin azalmasına gətirib çıxarır. Eyni bir danışiq etiketinin intonasiya quruluşundakı variativlik situasiya dəyişikliyiindən, ünsiyyətin rəsmilik dərəcəsiindən, kommunikaqlar arasındakı qarşılıqlı münasibətin xarakterindən, tanışlıq dərəcəsiindən, sosial rollardan və ünsiyyətin yerindən birbaşa asılıdır.

5. Təksözlü danışiq etiketləri melodik konturun rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu etiketlərdə yüksələn ton konturu tanışlarla ünsiyyət zamanı rəsmilik dərəcəsinin azalmasıından xəbər verir. Təksözlü etiketlərdə ton tezliyinin maksimum lokallaşması əsas ton tezliyinin ümumi konfigurasiyasına və bitkinlik xarakterinə müvafiq tərzdə variativləşir. Enən istiqamətli ton konturu tanış olmayan insanlar arasında ünsiyyət aktının daha formal və həmsöhbətlər arasında məsafənin böyük olmasıından xəbər verir.

6. İki və daha çox sözlü danışiq etiketlərində yüksələn-enən, bəzi hallarda isə enən istiqamətli ton konturu nümayiş etdirirlər. Belə sözləmlərdə maksimum ton tezliyi əsas informasiyanı daşıyan və həmin danışiq etiketini konkret tematik qrupla eyniləşdirən birinci sözün sonuncu hecasının üzərinə düşə bilər. İki və daha artıq sözlü sözləmlər geniş tezlik diapazonuna malik deyillər, həm də birsözlü danışiq etiketləri geniş tezlik diapazonu nümayiş etdirə bilirlər. Bu faktı həmin etiketlərin ünsiyyət prosesindəki əhəmiyyətli dərəcəsi və ekspressivliyi ilə izah etmək olar. Məsələn, salamlaşma ifadə edən etiketlərin ekspressivliyini insanlar arasında əlaqə yaratmağın başlanğıc fazasının vacibliyi ilə izah etmək olar.

7. Danışiq etiketlərinin salamlaşma və xudahafizləşmə məqamlarında intensivlik göstəricilərinin müqayisəsi göstərir ki, salamlaşma etiketləri xudahafizləşmə bildirən etiketlərə nisbətən daha böyük göstəri-

cilərə malikdirlər. Etiketlərdə maksimum və minimum intensivlik qiymətlərinin lokallaşmasının müqayisəsi söyləmələrdə maksimum intensivliyin başlanğıca düşməsinin faizinin yüksək olduğunu göstərir.

8. Danışq etiketlərində zaman parametrisinin diapazonu onların hansı tematik qruplara daxil olmasından asılıdır. Maksimum zaman diapazonu salamlama, təbrik, müraciət ifadə edən etiketlərə məxsusdur. Tələffüz tempinin ləngiməsi konkret danışq etiket vasitəsilə ötürülən sosial informasiyanın əhəmiyyətindən asılıdır. Söyləmin heca tutumu ilə bağlı orta heca və orta səs uzunluğunun parametrlərinin müqayisəsi göstərir ki, heca tutumunun artması tələffüz tempinin sürətlənməsinə və orta heca və orta səs uzunluğunun azalmasına gətirib çıxarır.

Dissertasiya işinin ümumi məzmunu müəllifin aşağıda göstərilən məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Gündəlik danışq etiketlərinin intonasiyasına dair (Həmmüəllif prof. F.H.Zeynalov) // Məqalələr toplusu (humanitar elm sahəsi üzrə). Bakı, 1997, s. 15-18
2. Gündəlik danışq etiketlərinin təsnifatına dair (Həmmüəllif prof. F.H.Zeynalov) // Dil və ədəbiyyat. Bakı, 1999, s. 31-35
3. Dilöyrənmədə danışq etiketlərinin roluna dair. Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri / V Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: ADU, 2012, s. 327-329
4. Danışq etiketlərinin funksional-semantik təhlili // Elmi Xəbərlər. Bakı: ADU, 2012, № 3, s.70-73
5. Мелодика речеvых этикеток в английском языке (на материале приветствия и прощания) // Филологични науки. Полтава: 2013, вып. 14, с. 90-94
6. Salamlama” və “Xudahafisləşmə” bildirən danışq etiketlərinin ingilis və Azərbaycan dillərində ekvivalentliyi // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2012, № 3, s. 3-7
7. Danışq etiketlərinin praqmatik məzmununa dair // Dil və Ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2012, № 2, s. 97-101
8. К прагматическому содержанию речеvого этикета // Глобальный научный потенциал. Санкт-Петербург, 2013, № 4 (25), с. 27-29.
9. Danışq etiketləri verbal ünsiyyətin komponentləri kimi // Azərbaycanca xarici dillər. Bakı, 2014, № 1 (24), s. 59-64.

СТРУКТУРНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ПОВСЕДНЕВНЫХ РЕЧЕВЫХ ЭТИКЕТОВ В АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКЕ

(экспериментально-фонетическое исследование)

Резюме

Диссертационная работа посвящена изучению фонетической организации и прагматическим особенностям речевых этикетов в английском языке.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка литературы и приложения.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи, теоретическая и практическая значимость, новизна исследования, принцип отбора языкового материала, применяемые методы, формулируются основные положения, выносимые на защиту.

В первой главе под названием «К исследованию речевых этикетов в современном языкознании» дается обзор лингвистических источников по исследуемой проблеме. В этой главе подчеркивается, что существующие исследования не отвечают требованиям современной лингвистики, так как в этих исследованиях отсутствует системный подход к семантике, структуре и прагматике речевых этикетов.

Вторая глава диссертации «К семантической классификации речевых этикетов» посвящена семантическому распределению речевых этикетов.

Третья глава диссертации под названием «Фонетические и прагматические особенности повседневных речевых этикетов» посвящена статистическому анализу языкового материала. В данной главе исследуются мелодические, динамические и темпоральные особенности речевых этикетов. На основе полученных данных в работе составлены графики.

В заключении обобщаются результаты проведенного исследования.

THE STRUCTURAL-PRAGMATIC PROPERTIES OF EVERYDAY
SPEECH ETIQUETTES IN ENGLISH
(experimental-phonetic investigation)

Summary

The thesis deals with phonetic classification and pragmatic features of speech etiquettes in English.

The thesis consists of introduction, three chapters, conclusion, list of the literature and appendix.

Introduction includes the importance, scientific novelty, theoretical and practical significance of the theme as well as the purpose and functions, subject, language materials and methods of the research .

The first chapter entitled “The study of speech etiquettes in contemporary linguistics“ contains the investigation of the etiquettes in scientific sources. The existent investigations of speech etiquettes don't respond the modern linguistics demands. There is no systematic approach to the semantics, structure and pragmatics of the investigated speech etiquettes.

The second chapter of the thesis entitled “The semantic classification of speech etiquettes” deals with semantic division of the etiquettes.

The third chapter of the research called “The fonetic and pragmatic properties of everyday speech etiquettes” investigates the statistic analysis of the results of the language material. The melodic, dynamic and temporal properties of speech etiquettes are also investigated in this chapter. The graphics were made on the basis of the received results.

The research is completed with final conclusion.

Çapa imzalanıb: 14.03.2014
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100. Sifariş № 26.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

СЕВИНДЖ АБДУЛЛА ГЫЗЫ АБДУЛЛАЕВА

СТРУКТУРНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ПОВСЕДНЕВНЫХ РЕЧЕВЫХ ЭТИКЕТОВ В АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКЕ (экспериментально-фонетическое исследование)

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2014